

Dalla historia della pleiv de Tumegl-Pasqual : cuorta survesta davart il temps de colonisaziun e las relaziuns ecclesiasticas della Tumliasca, cun special risguard alla pleiv de Tumegl-Pasqual

Autor(en): **Brunold, Carl**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **50 (1936)**

PDF erstellt am: **24.04.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-206595>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

DALLA HISTORIA DELLA PLEIV DE TUMEGL-PASQUAL

Cuorta survesta

davart il temps de colonisaziun e las relaziuns ecclesiasticas della
Tumliasca, cun special risguard alla pleiv de Tumegl-Pasqual

compilada da

Carl Brunold, vegl scolast, Tumegl

Viarva sursilvana da Rest Antoni Caviezel, Cuera



Baselgia de Tumegl

Tenor in disegn da F. Menghini

Prefaziun.

Nus havein constatau, ch'ins negligescha pli e pli la historia locala. Per mantener quella e per honur e carezia enviers nos perdavonts hai jeu ded onns enneu rimnau material per la presenta lavur, ch'ei tuttavia buca completa. Speronza animescha quella aunc auters de seprofundar els eveniments dil temps passau, de seregurdar dil pievel tumliastgin dils tschentanners vargai. Ei sto esser per nus caussa d'honor d'enconuscher ils fatgs historics ed ecclesiastics en uorden e de combatter ina certa tendenza de nies temps, che vul cuvierer il temps vargau cun in vel inpenetrabel, sco sche nos perdavonts, nos tats, bassats, urats etc. havessen fatg nuot de vaglia, ni sco sch'ins savess esser ventireivels sulettamein en nies temps stagn materialistic. Dal studi della historia de nies pievelet resulta, tgei che ha spussau ton savens la patria e tgei che pudess facilitar e promover siu svilup.

Entgins mussaments concernent il temps de colonisaziun della Tumliasca.

La Tumliasca ei stada populada gia el temps prehistoric. A Giuvaulta, Tumeigl, Canova, Roten (1933) e sil Grep S. Gion (Rezia aulta = Hohenrätien) han ins numnadamein anflau restonzas de quei temps. Tumeigl vegn considerau per la pli veglia colonia della vallada. Quella ha perquei era survegniu il num: Tumliasca. Tumeigl deriva da tumbiculus = tumba, crest.

Il Rein posteriur fuva ina dellas lingias, sin las qualas cars-tgauns penetravan gia dil temps prehistoric en las vals montagnardas e nua las empremas vias vegnevan eregidas. Igl ei interessant de constatar, co en Tumliasca ils fistatgs dil temps roman sedividan ulivamein sin omisdus mauns della val, ils fistatgs preromans schidengir exclusivamein silla vart dretga, pilpli sin las alturas e sin las spundas. A Veuldan han ins per ex. anflau igl onn 1873 ina muneida romana digl imperatur Constantin (323 s. Cr.), e plinavon statuettas de bronz, che representavan deitads dil temps prehistoric. Sper las ruinas dil

casti Giuvaulta-bassa dado Giuvaulta, buca da lunsch della via veglia, che menava sper il Crap de Brül e Saglioms vi a Domat, ha signur maior H. Caviezel anflau igl onn 1868 sut in grond crap, che formava ina tauna, treis cuntials de crap. Quels eran daveras buc aschi bials ed era buc aschi liungs sco quels, ch'ins ha giu cattau, pli bauld sper las ruinas de Sins-Canova (lunghezia 10,5, 8 e 7 cm, ladezia 2,5 e 2 cm). — El bein Curtgin de Mulin sper la punt denter Giuvaulta ed Ortenstein han ins anflau ina farcla de bronz, ed era el schinum nau Er sura al pei dellas restonzas de Giuvaulta-sura ei vegniu tratgs al clar dil di in auter utensil de bronz. —

El bein Vigna nova sut la baselgia de Tumegl han ins anflau igl onn 1885 duront lavurs d'urbarisar duas fossas cun skelets. In de quels haveva vid l'ossadira dil bratsch ina agrafa de bronz ed ina tschenta spirala. Quei ornament antic ei tras vendita deplorablamein vegnius en mauns jasters. — All'entschatta digl onn 1870 han ins spazzau sil bein Er bursa dil casti Ortenstein in crest, per survegnir crappa de baghegiar. Duront quellas lavurs han ins scuviert ina fossa curclada cun plattas de crap. Lien era in skelet human senza ornaments ni ulteriurs utensils. Quei liug sesanfla strusch in miez kilometer dal bein Vigna nova sut la baselgia. Il medem onn han ins anflau en in èr de maneivel de Sched in remarcabel ani, fatgs da fildirom de bronz ne de mesch.

Il settember 1933 han ins cun cavar il fundament per la casa nova de Fried. Conrad anflau sin il bein Zeinzas (= Anzeinza) a Roten siat fossas, che derivan probabel dalla perioda finala de bronz. — Dallas perdetgas dil temps de crap, ch'ein enconuschantas entochen ussa, derivan: dus sigurins de crap dal Pass s. Glieci e Jenins, in marti de crap da Sievgia-Purtenza, las lamellas de crap de fiug da Canova e Giuvaulta. Sch'igl ei ver, ch'ins ha scuviert a Canova numerus cuntials de silex, astgein nus supponer, che la Val Tumliasca ei stada habitada da generaziuns della perioda de crap, quei vul dir 2000 entochen 1000 onns avon Cristus.

Aunc in interessant mussament. Maior H. Caviezel possedeva varga 100 muneidas romanas. Nus allegein las suandon-

tas muneidas, anfladas en Tumliasca (tenor in register de Heierli¹⁾):

Muneidas de	Temps	anfladas a	Metal	Collecziun
Augustinus,	27 a. Cr. — 14 s. Cr.	Cuera	aur	Museum retic
"	27 a. Cr. — 14 s. Cr.	Prez	bronz	Caviezel
Caligula	37— 41 s. Cr.	Giuvaulta	"	"
Trajan	89—117 s. Cr.	"	"	"
Hadrian	117—138 s. Cr.	"	"	"
Antonin	138—161 s. Cr.	Seglias	"	"
Antonin	138—161 s. Cr.	Tumegl	"	"
Marc Aurel	161—180 s. Cr.	Giuvaulta	"	"
Lucilla		Pasqual-Roten	"	"
Commodus	180—192 s. Cr.	Giuvaulta	"	"
Commodus	180—192 s. Cr.	Tumegl	"	"
Constantinus Magnus	306—337 s. Cr.	Veuldan	"	Museum retic
"	306 - 337 s. Cr.	Tumegl	"	Caviezel
Constantinus jun.,	317—340 s. Cr.	Pasqual-Roten	"	"
Constanz	330—350 s. Cr.	Giuvaulta	"	"
Magnentius	350—353 s. Cr.	Veuldan	"	Museum retic
Maximus	383—388 s. Cr.	Giuvaulta	"	Caviezel
Vespasian	67— 79 s. Cr.	Seglias	"	"
"	67— 79 s. Cr.	Tumegl	"	"

Il register de Heierli compeggia circa 170 muneidas, dallas qualas 66 appartenevan alla collecziun de maior H. Caviezel e derivavan dalla Tumliasca. — Aunc igl onn 1933 han ins anflau a Tumegl-Cafluri ina muneida antica.

* * *

Cun la conquista della Rezia tras ils Romans (15 s. Cr.) sefa valer era in niev element linguistic, il latin. Da quel e dagl anteriur lungatg deriva il romontsch. En general ha ei dau neginas novas colonias pli. Ils Romans uneschan la Rezia cun lur tiara e cun Ruma tras straduns beinconstrui (Spligia, Septimer), sils quals las legiuns romanas marschavan baul enneu e baul envi e purtavan bia de niev en nossas valladas montagnausas, oravontut il cristianesim. Il guvern roman fuva de grond avantag per la propagaziun digl evangeli, essend officials, schuldaus, commerciants e colonists romans pil pli cristifideivels, che purtavan la glisch della cardientscha nua ch'els

¹⁾ J. Heierli & Oechsli, Urgeschichte Graubündens mit Einschluß der Römerzeit, 1903.

mavan e stavan. Erudits supponan, che gia dil temps de Nero (54—68) e de Domizian (81—96) bein enqual cristifideivel seigi fugius en la Rezia per mitschar dallas persecuziuns de quels tirans. Cuntut che s. Glieci vegn allegaus e honoraus per emprem mess dil plaid de Cristus sin intschess retic ed ei ensumma il patrun della diocesa de Cuera, nua ch'el ei vegnius encarpaus igl onn 182, eis ei strusch capeivel, che l'entira tiara seigi vegnida cristianisada dad el. Ei ha franc duvrau l'operusadad apostolica de plirs tschentaners, tochen ch'il plaid divin arrivi e secasi en mintga vitg ed uclaun. Tras scartiras eis ei mussau si per l'emprema gada, ch'igl uestg Asimo resideva igl onn 452 a Cuera e ch'ei esistevan gia biaras baselgias. Igl onn 690 metta igl uestg Paschalis il crap de fundament per la claustra de Cazas. El vegn sustenius en quella caussa dalla venerabla consorta dil preses Zacco, proprietari de Rezia aulta. Il suandont uestg Victor (Vetger) II meina a buna fin la fundaziun della claustra. Dil temp de s. Ursicin (754—758), uestg de Cuera, e de ses successurs penetrescha il cristianesim entochen ils pli allontanai uclauns della Rezia. Igl onn 828, cur ch'igl uestg Victor III meina las firtschentas della diocesa de Cuera, dumbra igl uestgiu gia 230 baselgias e capluttas, provedidas da spirituals. Silla tiara eregian las famiglias noblas sin lur beins baselgias pils subdits, procuran pil manteniment de talas e pils spirituals, e dotteschan quellas cun funs ed entradas, che garranteschan lur esistenza. Tras il consecrar las baselgias e capluttas vegnan quellas, ensem cun ils spirituals, sut la pussonza e survigilonza digl uestg. Quel ha il dretg de destinar il spiritual per las diversas pleivs, quei vul dir el posseda il dretg de collatura. Tochen cuort avon la reformaziun ein musadas si egl uestgiu de Cuera tras pergameinas: 91 baselgia parochiala, 116 baselgias filialas e capluttas e 22 claustras. Igl uestg, il Capetel catedral e las claustras possedan $\frac{5}{6}$ dils dretgs de collatura, ferton che mo $\frac{1}{6}$ de quels ei en possess de personas secularas. Varga 200 onns exerciteschan personas secularas era il dretg de collatura dell'anteriura gronda pleiv de Tumegl-Pasqual. Quellas relaziuns derivan per l'ina da cheu, ch'igl uestgiu e las claustras en qualidad de signurs feudals erigevan sin lur possessiuns casas de Diu per lur migiurs e sub-

dits; quellas vegnan cul temps declaradas baselgias parochialas ed aschia acquistan uestgiu e claustras il dretg de collatura. Epi cedan possessurs seculars de tals dretgs sin intimaziun de leschas ni per amur dil salit dellas olmas de lur subdits quels dretgs de collatura a claustras ni agl uestgiu. Ils davosnumnai ein beinduras sfurzai pervia de lur precara posiziun economa, caschunada d'uiaras e de deivets, ded acquistar novas pleivs, las qualas vegnan incorporadas dal papa a lur pussonza. Aschia han els il dretg dil beneficium, quei vul dir de tuttas entradas dals beins, della dieschma, dil tscheinsfier, per messas caudonn, dellas unfrendas etc., concedend a lur expositus ni vicar stabel (secular) sulettamein ina sustentaziun (competenza) commensurada, ch'era s'entelli pli pintga che las entradas totalas della pervenda. Sch'ina filiala seliberava dalla baselgia principala, stuev'ella garantir al collatur de quella il dretg dil patronat.

La pleiv Tumegl-Pasqual.

Ils pli vegls sanctuaris della Tumliasca.

Sin il maiestus Crap s. Gion sper Tusaun statten las ruinas dil casti de Rezia aulta. Ed enameiez la cuort de questa anteriura fortezia anflein nus las restonzas della baselgia de s. Gion, che datten perdetga della animada veta religiosa, che pulsava cheu de sias uras. Cuntut che las opiniuns arisguard il temps dell'erecziun e dils construiders de questa fortezia divergeschan, documenteschan divers fistatgs sufficientamein, che quei liug ei staus habitaus gia avon che la Rezia vegni incorporada agl imperi roman. Igl ei mo de supponer, la baselgia de s. Gion si Rezia aulta seigi vegnida baghegiada dal temps, ch'ils retgs francs, ils Carolings e Victorids, cumandavan en Rezia. Documentaus ei quei sanctuari per l'emprema gada pér igl onn 1210; mo igl ei negin dubi, ch'el existeva bia pli baul. L'entira colonia si Rezia aulta selai forse precisar il pli bein aschia: Casti ecclesiastic.

Generalmein vegn supponiu, che quella casa de Diu seigi sper quella de s. Martin a Cazas la pli veglia baselgia parochiala della val da Tusaun entochen Razen, e ch'ella hagi surviu alla entira vallada. Quei sa denton valer mo pigl emprem temps

de sia existenza, cura che la contrada fuva populada mo fleivla-mein. Cur la populaziun ei s'augmentada, eis ei vegniu eregiu en ils divers loghens baselgias e capluttas, per ex. odem Tumliasca sper Pasqual la veglissima baselgia da s. Luregn (Laurenzius) e si Dusch sur Pasqual la caplutta de s. Maria Madleina, omisduas sin territori della pleiv de Tumegl. Ils Victorids paran d'esser stai en relaziuns culs cavaliers de Rezia aulta ne Rialt. Ella tiarza generaziun compara da 680—696 sco fegl dil preses Vigilius I in Zacco, il qual spusa la Aesopeia de Rialt. Da quella letg derivan dus fegls: Jacatatus I e Victor II. Igl emprem daventa preses della Rezia e Victor uestg de Cuera. Cun Aesopeia compara il num de Rialt per l'emprema gada en la historia. Ins vegn strusch a fallir, sch'ins attribuescha ad ella la fundaziun della baselgia de s. Gion si Rezia aulta. Ella gudeva gia temps de veta il num d'ina sontga.

Sper la baselgia de s. Luregn han ins anflau restonzas d'in santeri e d'in auter baghetg, nua ch'il spiritual po haver avdau. Aschia para ei tuttina pusseivel, ch'ella ei stada primaria-mein la baselgia principala de Tumegl-Pasqual. Igl editur dil cudisch dils castials grischuns, E. Poeschel, s'exprima sco suonda:²⁾

«Ei duei aunc vegnir fatg attent sin l'impurtonza della baselgia de Rezia aulta, che fuss gia per sesezza el cass de documentar sia fundaziun ell'entschatta dil cristianesim en Rezia. Ella fuva baselgia principala d'in vast contuorn, dell'entira vart seniastra dil Rein posteriur, dalla Via mala tochen al Crap de Razen. Per tuts conuschidurs della historia grischuna allegesch jeu, ch'igl ei a mi buca pusseivel de crer, ch'ella seigi era stada baselgia parochiala per la populaziun della vart dretga della vallada. Il rodel dellas entradas de 1290 digl uestgiu numna precisamein, tgei ch'apparteneva da lezzas uras alla pleiv de Rezia aulta. E cheu ein representai tuts loghens da vart seniastra, ferton ch'ei vegn menzionau gnanc stel terren da maun dretg dil Rein. La piazza d'honor de baselgia principala per quei territori vegn s. Luregn sper Pasqual ad occupar. Quella pintga casa de Diu era pia la baselgia parochiala de Tumegl. Ella ei situada sin quei frappant «tumbiculus», dal qual il liug ha retschiert siu num.

²⁾ E. Poeschel, Bündner Monatsblatt, nr. 1, 1933.

Damai che Tumliasca significhescha nuot auter che Val de Tumegl, eis ei evident, che la hodierna vischnaunca de Tumegl ei ina restonza della anteriura gronda pleiv de medem num. Scavaziuns sistematicas ein aunc mai vegnidas exequidas sin il crest de s. Luregn. Per mei fuss ei denton negina sorpresa, sche prehistorics vegnan cheu zacu a luvrar cun success, etc.»

Suenter che signur Poeschel conceda alla baselgietta de s. Luregn sper Pasqual la piazza d'honor de baselgia principala della vart dretga della vallada, vi jeu era allegar ina supposiziun savens pronunziada e representada: Tumegl cun sias filialas Pasqual, Traun, Dusch e Sched (Giuvaulta apparteneva a Tumegl) hagien apparteniu duront igl emprem temps della cristianisaziun alla baselgia parochiala de s. Gieri sper Razen. Questa supposiziun ei vegnida convertida en pusseivladad tras la fixaziun de rev. decanatedral Cristian Demont († 1867), tenor la quala la baselgia de s. Pieder e Paul de Traun ei stada baselgia filiala de s. Gieri de Razen³). Igl ei denton strusch de crer, ch'ei existevi per la baselgietta de Traun ina dependenza speciala, anzi sto haver existiu la medema dependenza da s. Gieri era per Tumegl e sias ulteriuras filialas avon igl onn 1000 s. Cr. Ei para ussa bein pusseivel, ch'en emprema lingia Tumegl e Traun e lu Sched ein sedistaccai dalla lontana baselgia, ferton che Veuldan ei restaus fideivels a quella il pli ditg. A quei fatg serefereschans ils nums Punt de Veuldan, Porta de Veuldan, Trutg dil s. Gieri (via de baselgia). Gia baul disponan aschibein Tumegl sco las filialas d'atgnas baselgias e capluttas (a Tumegl la baselgia de Nossa-dunna Beata Maria Virgine, s. Luregn, s. Murezi). La caplutta veglia de Traun ei vegnida spazzada ed eregida danovamein igl onn 1518. En quella occasiun eis ei vegniu remarcau expressivamein: Traun en la pleiv de Tumegl.

Cerca 10 minutas dil vitg de Sched (direcziun occidentala) senumna aunc oz in frust «Baselgia vedra», essend la baselgia veglia de Sched situada avon igl llavel tschentaner en quei liug. Pli tard han ins eregiu sil Plaz denter Purz e Sched-sut, nua che la baselgia de s. Simeon stat oz, ina baselgia en stil roman. Quella ei vegnida reconstruida igl onn 1524 en stil gotic.

³) A. Nüscheler, Die Gotteshäuser.

A Veuldan han ins fastisau mussaments, che questa colonia deriva dal temps preroman. La baselgia de Veuldan ei veglissima. Da quei dat perdetga il patrociniu de s. Hipolytus. (Quei spiritual vegliuord ha subiu igl onn 252 a Ruma la mort de marter. El ei vegnius ligiaus vid ils peis de cavals furibunds e runaus da quels sur vias cuviartas da spinas e carpetla taglionta; alla finala eis el vegnius scarpaus en plirs tocs.) — Suentier che Veuldan ei sedistacaus dalla baselgia de s. Gieri, ha quei liug era formau, sco Sched e Traun, ina filiala ecclesiasta de Tumegl. Igl onn 1528 ein Sched e Veuldan era sefatgs libers dalla pleiv da Tumegl ed han survegniù in agen spiritual catolic.

Dalla baselgia de s. Gieri a Razen scriva Dietrich Jecklin igl onn 1880: «Ella duei esser stada l'emprema baselgia e de siu temps il sulet liug de cult cristian della contrada. Ella vegn gia menzionada en ina scartira dil 10avel tschentaner (eclesia in castello Beneduces), tenor la quala la baselgia de s. Gieri vegn surdada igl onn 960 digl imperatur Otto I en brat al Capetelatedral de Cuera. Igl onn 976 attesta imperatur Otto II quei brat della «eclesia in castello Beneduces et Rhaezunnes». Dapi lu eis ella, ton sco igl ei enconuscent, mai pli menzionada en documents episcopals, mo sulettamein en scartiras, che sesanflan els archivs de Razen, Bonaduz, Veuldan e Sched. Tenor quests mussaments eis ella stada da vegl enneu l'emprema baselgia parochiala dil Segneradi de Razen (Plaun). La frequenza de quei sanctuari ei a siu temps stada fetg impurtonta dallas vischnauncas de Razen, Bonaduz, Domat, Favugn, Veuldan e Sched (Tumegl?). Aunc pauc avon la reformaziun appartenevan ils avdents dellas davosnumnadas vischnauncas montagnardas alla baselgia de s. Gieri. Pli baul menava ina punt, la Punt de Veuldan al pei dil crest, sil qual la baselgia s. Gieri stat, sur il Rein. Quella punt surveva als fideivels della muntogna. Da questa punt serpegiava ina senda gl'emprem tras igl uaul e lu viesi encunter Veuldan, situaus en ina altezia de 1483 meters sur mar. La baselgia, che haveva primarmein negin num special auter che «eclesia in castello Beneduces et Rhaezunnes», ha lu survegniù dals baruns de Razen il num: s. Gieri. Ella fuva construida en stil roman ed ei lu vegnida engrondida cerca en la fuorma hodierna. Aschia ha ella surviu da liug de cult als

baruns de Razen, a lur successurs ils Bruns, al pievel dil Plaun (pli tard era a Sched e Veuldan) de baselgia parochiala, epi tochen al di ded oz sco caplutta de pelegrinadi (processiuns). Cheu vegnevan sutterai ils vischins de Razen, Veuldan e Sched, e probabel era ils baruns de Razen. 1459 ein quels spirî. — La baselgia haveva in reh ciclus da maletgs. La preit encunter mesanotg ha duas fenestras ed ina porta tschocca, l'aschinum-nada Porta de Veuldan, che fuva tochen tier la reforma-zion practicabla, pia aviarta. —

La legenda dil cavalier s. Gieri viva auncoz sco suonda en la bucca dil pievel (ins sa legger ella schizun el cudisch vegl de baselgia de Veuldan!): Persequitau dils Arians, fui s. Gieri entuorn la mesadad dil quart tschentaner sur las alps ed anfla ella veglia Rezia recepziun e protecziun. Cheu eis el specialmein activs enten propagar il cristianesim. Aschia operescha el, protegius da ses convertits e pertratga buc als persecutaders. Tonaton eis ei reussiu a quels, d'endriescher siu domicil. In triep armau penetrescha en las valladas montagnusas, cun l'intenziun de pegliar e menar s. Gieri vivs anavos a ses inimitgs. Quei ei denton caussa difficultusa; pertgei il pussent barun della Rezia protegia il persecitau. Tuttina laghegia il triep malign ditg e liung ed emprova de pegliar s. Gieri, cur ch'el va a perdar igl evangeli. Aschia sesanfla il sogn inaga sin via de missiun da Amides (Domat) en Val Tumliasca e cavalchescha tras il spess uaul de Brül. Tutenina vesa el davos el ses adversaris, che s'avischinan en cuorsa rapida. El dat a siu cavaglioter ils spruns ed il bien animalet, ch'ei in bionton pli pigns ch'ils cavals dils persecutaders, percuora sco menaus e fortificaus d'ina forza surnaturala il cagliom ed ei ditg in pulit tschancun ordavon. Mo ils persecutaders s'avischinan pli e pli. Visavi la baselgia de s. Gieri, da vart dretga dil Rein, sesaulza ina preicrap. Cheu semetta il cavagliot tut anetgamein sin las combas davos e fa in segl sin tschella riva e spendra aschia valentamein siu patrun e sesez. El croda cun tonta forza sin la crappa, che tut ses fiars sedistaccan. Tonaton sburfla el dal plascher. Ils persecutaders, ch'ei stai perdetga dil spindrament miraculus, attribueschan quel ad ina forza superiura, d'aventan cristifideivels e retscheivan il s. batten. — Ils quater fiars ein vegni conservai liung

temps sco reliquias el casti de Razen. Oz sesanflan els, per memoria al spindrament miraculus, vid la porta della baselgia de s. Gieri. De maneivel dil liug, nua ch'il cavagl ha fatg quei segl remarcabel, fuvan aunc igl onn 1850 restonzas d'ina caplutta, medemamein consecrada a s. Gieri. Ton el sez sco era sias reliquias effectuavien miraculas. S. Gieri vegn savens mallegiaus, co el combatta cun in drag. Quei drag significhescha evidentamein la nuncardientscha. Pliras pleivs venereschan s. Gieri per patrun de lur casa de Diu. En biaras baselgias e vischnauncas e schizun els sigils de dertgira vegn el honoraus (bandiera de Tumegl).

Cuort avon la reformaziun en nossa tiara vegnevan ils vischins de Giuvaulta (Tumegl?), Veuldan e Sched sin certs firaus, oravontut il di de s. Gieri, ils 23 d'avrel, ensemen enteifer l'allegada caplutta tier comunabla uraziun e devoziun. El liug, nua che quels de Giuvaulta, Veuldan e Sched spetgavan sin las processions da Domat, Bonaduz e Razen, veseva ins aunc igl onn 1880 in crap liung per tiara, el center dil qual fuva ina (ne pliras) ruosnas, ellas qualas las astas dils cafanuns dellas diversas processsions vegnevan plazzadas. Quei crap senumna «Crap Sontg a Peults» (crap dil s. Hipolytus). Da quei liug mavan las processions comunablamein igl emprem tier la caplutta da maun dretg dil Rein, e suenter pelegrinavan ellas sur la punt vi tier l'auter sanctuari de s. Gieri. En conseguenza della reforma ellas vischnauncas de Giuvaulta (?), Veuldan e Sched ei la veglia caplutta da vart dretga dil Rein scurdada e buca vegnida reconstruida. Perencunter ei il sanctuari de s. Gieri de Razen daventaus caplutta ecclesiastica (Kirchenkapelle).

S. N. de Tumegl, naschius 1861, raquenta, ch'el seigi sco caver della vischnaunca savens sesius sil Crap Sontg a Peults. Quel fuvi empau plienor che las restonzas dil casti Giuvaultabassa sper la via che meina a Ravetg. Igl accordant P. D. de Pasqual († 1884 en la vegliadetgna de 43 onns) hagi schau schluppentar quei crap e duvrrar la crappa per la construcziun dellas ustonzas dil Rein. Il liug, nua ch'il crap de s. Hipolytus fuva, san ins aunc ussa constatar; pertgei mo da quei liug enora eis ei pusseivel d'entscharner la baselgia de s. Hipolytus de Veuldan. Per quella raschun haveva el era survegniu siu num.

— Concernent la direcziun della via (strada romana) muossan fistatgs, ch'ella traversava il Rein pér al punct fortificau de Razen, il qual protegeva la punt (Punt de Veuldan). Da Domat naven menava la via seniester al pei dil cuolm tochen visavi Razen, nua ch'ella traversava il Rein. Da quei punct, nua ch'ei esisteva da quei temps forse mo in casti, menava la via immediat si pil cuolm tochen tier la hodierna alp de Razen, e da leu puspei ualti alla grada sur la spunda della Muntogna viaden.

Dal temps dils uestgs Johann de Ehingen (1376—1388) e Hartmann de Werdenberg (1389—1416) han ils vischins de Veuldan pinau lenna giu spel Rein, per mantener la Punt de Veuldan⁴⁾. Ella surveva en emprema lingia de via pil survetsch divin a s. Gieri, mo lu era al traffic general. Ella vegn era menzionada en in process denter Domat e Razen, cura ch'ei setracta de sia reconstrucziun, igl onn 1491. La punt era vegnida destruida duront la stad. Domat vul buca gidar a reconstruir quei passadi (reg. Domat). 1539 ei la punt sin instigaziun digl administratur della punt de dazi de Rehanau, Hans Zypert, vegnida destruida per part da temps nocturn. Martin Steger, ch'era de quei temps possessur dil Segneradi Rehanau, ei probabel buca senza cuolpa en caussa (reg. Razen).

Igl onn 1629 han truppas austriacas occupau d. a. la Punt de dazi de Farschno. In triep stava sper la punt de Rehanau, numnada «Rittersporn», ed in tierz detaschament vieifer de quella sper Bonaduz ell'aschinumnada «Brille» (Brül)⁵⁾.

Entuorn igl onn 1644 exista sper Razen mo ina punt construida sin cadeinas, ch'intermediescha oravontut il traffic de gliud. Dapi 1681 exista cheu negina punt permanenta pli. Tenor ina scartira de quei onn, construevan ils de Razen la punt mo duront igl unviern, per saver catschar las cauras da tschei maun dil Rein, essend che quei territori apparteneva lu aunc a Razen.⁶⁾ Pér igl onn 1856, ils 20 d'avrel han las vischnauncas Domat, Bonaduz, Razen, Tumeigl-Giuvaulta fatg ina entelgien-tscha. Bonaduz e Razen cedan lur dretgs da maun dretg dil

⁴⁾ Muoth, Ämterbuch

⁵⁾ Sprecher F., Kriege

⁶⁾ Dr. L. Joos

Rein allas vischnauncas de Domat, Giuvaulta e Tumeagl per ina summa de 2000 francs (cud. de doc. Tumeagl).

Aunc hoz san ins levamein constatar, nua la punt stava (restonzas della punt e d'ina liunga ustonza). Quels fistatgs entscheivan cun in'ustonza de 9 meters lunghezia circa 4 meters plinenen dil Crap vieifer s. Gieri. Quei entir indrez de lenom etc. ha franc buca surviu sulettamein de via per frequentar il cult divin als de Veuldan ed auters, anzi eis ei de supponer, ch'ei existeva aunc ina communicaziun viers miezdi entuorn il grep vi el Brül e viers Rehanau.⁷⁾

Igl ei grev de constatar, schebein nos perdavonts de Tumeagl ein zacu pelegrinai sur la Punt de Veuldan a s. Gieri; mo gest aschi grev vegn ei ad esser de comprovar, che quei seigi buca stau il cass. Per pliras autras baselgias principalas dat la historia perdetga, ch'ils parochians avdavan da temps vegl biaras uras naven della casa de Diu. Ils de Val appartenevan per ex. alla veglia baselgia de s. Vincenz a Pleif, ils de Bergugn e de Filisur tier Mustail sper Alvaschagn, e quels d'Arosa schizun tier il lontan Vaz-su. Arosa apparteneva politicamein ed ecclesiasticamein tier Vaz-su. Quei comprova ina scartira digl onn 1477 egl archiv dil marcau de Cuera, nua ch'ei stat scret: «La sura numnada vischnaunca (Erosen) duei pagar annualmein 15 schillings ad in spiritual de Vaz-su.»

La hipotesa po aschia exister vinavon, che buca mo Veuldan e Sched, mobein era Tumeagl (e Traun) appartenevien da temps vegl ecclesiasticamein a s. Gieri sper Razen.

Ils sanctuaris della pleiv Tumeagl-Pasqual.

Ils 8 de mars 1237 regalan Walther, bab e feagl e Marquard de Vaz cun consentiment digl uestg Ulric de Cuera e dil Capetelatedral pil salit de lur olmas e de quellas de lur perdavonts, sutterai a Churwalda, entgins beins ed il dretg de patronat della baselgia de Pasqual (s. Luregn) alla Claustra de Churwalda. Il dretg allegau seigi colliaus cul possess de quels beins, ch'appartegnien al Capetelatedral de Cuera, dal qual ils de Vaz havevan els en gudida. Quella donaziun vegn con-

⁷⁾ Bener Peter, Bündner Monatsblatt, Nr. 8, 1932.

firmada alla claustra ils 21 d'avrel 1464 da papa Pius II.⁸⁾ Tenor ina annotaziun de quella scartira de donaziun elegia igl uestg il propst della Claustra de Churwalda pastur dellas olmas alla baselgia de s. Luregn, essend il spiritual de Pasqual morts. Tenor ina bulla dils 1200 possedeve la claustra era in bein si Dusch ed in si Traun. Per la punt della Albula a Farschno haveva il bein dils frars della Claustra de Churwalda a Dusch de furnir in pei, e quei tenor ina brev digl uestg Reinherius († 1209).

La fuorma della baselgietta de s. Luregn de Pasqual, che deriva probablamein dal XII- ni XIIIavel tschentaner, sedistingua dil tuttafatg dal tip normal dellas baselgias romanas dil Grischun. Ella ei cheu il sulet exempel de baselgia romana de duas navs e muossa gronda sumeglientscha cun la caplutta de Berschis, cantun S. Gagl, la quala ha era duas navs.⁹⁾ Igl arviul ei scurdaus bunamein dil tuttafatg. Ils pilasters centrals ein allontanai, il giuf avon il chor ei miez dismiss ed in niev chor ei vegnius eregius pli tard. Bein mantenida ei mo la tuor grossa e bassa, dalla quala ins arriva en igl interior della caplutta.

Probabel han ils conventuals eregiu sezs la caplutta de s. Maria Madleina a Dusch, che surveva de casa de Diu als avdents de questa ucliva ed a quels de Traun. Forsa eis ella era vegnida regalada dals de Vaz ensemblamein cun ils beins. Donat de Vaz obteneva da siu bein ad Usche (Dusch) 75 mesiras graun, 5½ mesiras salin e 4 pors. In prer ne vicar de Dusch senumna tenor scartiras dils onns 1260 e 1285 Heinrich (Hanricum plebanum in Usse).⁸⁾ Vid ils mirs dado e daddens della caplutta ein picturas (frescas). Igl urbar digl onn 1508 della Claustra de Churwalda numna precisamein ils frusts appartenents alla caplutta de s. Maria Madleina ed a quella de s. Luregn. La claustra posseda a Tumegl e Pasqual la dieschma de 21 jucharta èr, che saudan tier las duas capluttas. Tenor quei urbar importava il tscheins dils beins dellas capluttas igl onn 1508: 13 mesiras, 2 quarts, 2 curtaunas graun. El stueva vegnir pagaus sin s. Martin agl ugau de s. Luregn.

⁸⁾ v. Mohr C., I 213.

⁹⁾ Gaudy: Kirchliche Baudenkmäler der Schweiz.

Sin pag. 49 digl urbar allegau vegnan numnai ils beins (x = tschavera):

4 x èr a Reschlynes	2 praus a Pasqual sura
4 x èr a Fontaneus	1 prau el bein dils signurs de
1 x èr a Marus	Sargans
1/2 juch. èr Gierbilg	1 x èr Carsilias a Traun
4 x èr a Fontanas	2 x Dyrauls, 1 prau Gurschealla
4 x Quadrella	1 prau Allemueres, 1 èr Valarelia
1 mammad prau Castanyaers	1 prau Raschell, 1 prau Pas-
1/2 mammad Prau S. Laurenzius	cual sura
1 x èr sut Canoua	1 èr sil crest S. Laurenzius
1 prau Castanyaers	il bein Grawuss,
il Praw grandd	il prau Maria Magdalena.

Dieschma della caplutta de s. Luregn a Tumegl:
a Quadrella 5 juchartas èr, a Prawagyr 5 juchartas èr,
a Bofanis 6 juchartas èr e 7 tschaveras èr.

Cul pagament dil tscheins fuvan ils gudiders adina negligents. La claustra survegneva nuot, «pertgei per part vegnevan las entradas applicadas en favur dil spiritual, e per part duvradas en occasiun dellas fiastas de patrocini „ad merendas“, plonscha P. Friederich, igl administratur della claustra, igl onn 1743. Da cheu intervegn ins era, ch'in spiritual (caplon) funzionava a s. Luregn. Pader Ulric, administratur dals 1714—42, hagi cun stenta survegniu dals gudiders dils beins 23 fl. renans, ch'el ha immediat impundiu per schar cular da niev in zennet per la caplutta, ch'ei denton vegnius mess ella tuor de Pasqual, nua ch'el seigi fess avon ch'arrivar a s. Luregn.¹⁰⁾ Igl onn 1740 posseda la Claustra de Churwalda mo paucs beins pli en Tumliasca. 1766 ceda avat Gregor de s. Glieci las duas capluttas cun ils beins appartenents alla vischnaunca catolica de Pasqual, e quei condizionalmein.

Tenor Directori d'Almen de 1749 comparevan la fiasta de s. Luregn ed il secund di dell'jamna de rogaziun cun quels de Tumegl e Pasqual era ils d'Almen e de Roten en processiun tier la s. messa si s. Luregn.

¹⁰⁾ Camenisch E., Historia della reformaziun.

Igl εμπrem di de rogaziun e la fiasta de s. Maria Madleina pelegrinavan las medemas processions a Dusch tier la caplutta de s. Maria Madleina, circumdada d'in idillic uaulet. Aunc oz vegn legiu messa en la caplutta de s. Luregn il di de sia fiasta ed il di de s. Marc, en occasiun dellas processions da Tumegl e da Pasqual. — Ils 9 de settember 1487 ei a Ruma in Johannes Weiss vegnius benedius diacon e numnaus caplon della baselgia de s. Luregn.

, Il stradun vegl menava da maun dretg dil Rein da Domat sper Saglioms e Brül vi a Giuvaulta, Pardisla, Roten e Farschno. Sper igl uclaun Pardisla giusut Pasqual stat veglia e bandunada la caplutta de s. Michael. Pign tschancun dasperas sesanflava il liug de suppleci della Dertgira d'Ortenstein, e quei sin intschies de Roten. Aunc el 17avel tschentaner ein in diember strias de Sched e Veuldan vegnidas truadas alla mort cheu sin quei liug. — Igl ei pusseivel che la caplutta de s. Michael stava en relaziun cun la Claustra de Churwalda, essend s. Michael secund patrun-baselgia de quella. Vid la caplutta de s. Michael ei aunc ussa indicau igl onn 1717 e l'arma dils Travers. Aunc avon 50 onns pelegrijava ina procession mintgamai ils 29 de settember vi a Pasqual e giu tier la caplutta de s. Michael, nua ch'ei vegneva cantau viaspras. — En quei liug vegneva cultivau cun premura la vit.

Ins astga supponer, che la caplutta de s. Luregn ei daventada sumegliontamein alla baselgia de s. Gion si Rezia aulta liug de sepultura, ferton ch'ins ha gia bauld eregiu a Tumegl sil bein Sur begls la baselgia de s. Murezi. Segir eis ei, che dil temps dils baruns de Vaz (1290) la baselgia parochiala (s. Murezi) existeva, essend ch'els possedevan il dretg de collatura de quella casa de Diu. Ils 8 de december 1338 ceda igl uestg de Cuera quei dretg a Rudolf de Werdenberg-Sargans ad Ortenstein, il schiender de Donat de Vaz. Wolfgang de Juvalta suppona, che la tuor ch'apparteneva dil temps dils signurs de Vaz al vitg de Tumegl, seigi scurdada e persuerter lu vegniu construì il casti ded Ortenstein. La tuor ded Ortenstein duei esser de derivonza romana.

Sche la legenda da sogn Vetger (Victor), spiritual e martir a Tumegl ei vera sco ella vegn relatada el cudisch de canzuns

romontschas, legendas dils sogns ed el Brevier de Cuera, lu havess existiu gia dil temps digl uestg Dietholfus (884—913) a Tumegl ina baselgia, nua che s. Vetger funzionava da spiritual. Oz exista a Tumegl negina baselgia de s. Murezi. Mo insa precis nua ella stava e muossa il santeri ed il Bein s. Murezi. En quella caussa relateschan scartiras il suandont:

Frater Panthaleon Epus. Siccarien. Suffragamus Joannis Epi. Curiensis (uestg auxiliar) conceda 40 dis perdun pils grevs ed in onn pils levs castitgs per puccaus a quels, che frequentan la baselgia de s. Murezi e compogns il di della consecraziun ni silsunter annualmein il gi de s. Murezi ni ils auters dis fixai. Panthaleon consecrescha en l'allegada baselgia consecrada de Tumegl dus altars e reconsecrescha il santeri dasperas. Igl altar grond ei dedicaus a s. Murezi e compogns, igl altar pign en honor dils confessurs Nicolaus e Glieci. Di de dedicaziun pigl altar grond ei la dumengia avon la fiasta de Maria Madleina, pigl altar pign denton la dumengia suenter Maria concepziun. Stipulau a Tumegl ils 14 de zercladur 1423. Pergameina originala latina. Sigil de lac fetg lesau en capsla de tschera vid la pergameina.

Ina secunda scartira dils 20 de schaner 1464 resda: Frater Joannes Ord. Sti. Francisci, Episc. Crisopolitanis d'Ortlieb, uestg de Cuera, vicarius in pontificalibus generalis et sacra paginae professor reconsecrescha la baselgia de s. Murezi a Tumegl ed il santeri dasperas. En baselgia consecrescha el in altar da maun dretg en honor dils marters Fabian e Bistgaun (suonda indicaziun concernent il perdun). Stipulau a Cuera ils 20 de schaner 1464. Pergameina originala latina. Sigil de lac sin tschera vid la pergameina. — Igl onn 1460 consecrescha uestg auxiliar Joannes Nell in altar en la baselgia de Tumegl (forsa en la caplutta de s. Vetger).

Pertgei ein baselgia e santeri de Tumegl vegni reconsecrai duas gadas enteifer 40 onns? Ei la baselgia vegnida profanada? Probabel stat quella caussa en connexiun cun las dispettas denther igl uestg Ortlieb ed il disolut barun Jörg de Werdenberg ad Ortenstein. Quel ha sur ura attacau ils vischins della casa de Diu de Cuera a Tumegl ed ha donnegiau els cun mazzament, engoladetsch e berschament (1458/1491). Vid la

preit da maun dellas femnas della baselgia oz existenta ei vegniu scuvretg in maletg (fresca) digl onn 1597, che representa il resolut s. Murezi, co el cavalchescha cun fengli sgulatschont encunter il casti d'Ortenstein.

La Dertgira d'Ortenstein ha honorau il patrun baselgia cheutras, ch'ella ha incorporau el al sigil della dertgira. Probabel ei la baselgia de s. Murezi daventada l'unfrenda d'in berschament beingleiti suenter la consecraziun digl onn 1464. La hodierna baselgia parochiala de Nossadunna Beata Maria Virgine a Tumegl ha existiu gia igl onn 1474, pertgei tenor ina scartira dil mars de quei onn venda barun Jörg de Werdenberg ad Ortenstein alla baselgia de Nossadunna a Tumegl ina mesira graun d'ina jucharta èr a Struschentutsch (Vischnos). Sin franc fundament stein nus cun la scartira dils 18 de november 1486, che sesanfla egl archiv parochial e che di d. a.: Frater Joannes ord. minorum, Epic. Tripolitanus, digl Ortlieb, uestg de Cuera, in pontificalibus vicarius generalis, consecrescha la baselgia parochiala de Tumegl cun 4 altars, numnadamein igl altar grond el chor en honor della corunisaziun della purschala Maria, dils ss. Gion Battista ed Evangelista, igl altar avon il teschamber (sacristia) en honor della sontga Ottilia, Emerita, Catrina, Barbara ed Elisabet; igl altar enamiez baselgia en honor della s. Crusch e de s. Alexius, igl altar sper la porta pintga (prope parvum hostium) en honor de s. Flurin e Leonard, confessurs. Di annual de dedicaziun: la dumengia avon la fiasta de s. Gagl (Gallus) etc. Suondan las condiziuns de perdun. — Ils 9 de zercladur 1492 concepescha uestg auxiliar Baltasar aunc ina scartira supplementara e de perdun tier la sura allegada pergameina. Omisduas sesanflan egl archiv parochial. — Davart la fundaziun della hodierna baselgia eis ei de remarcar aunc il suandont: Vid igl arviul el chor della baselgia han ins anflau cun caschun della renovaziun della baselgia igl onn 1921 ina inscripziun tudestga. La part seniastra de quella seclamava: «Questa baselgia ha tschentau il reverendissim spiritual» Lu suondava in num e ceffras romanas nunlegiblas. Sco tal spiritual vegn probabel en consideraziun Johannes (Hansen) Müller, ch'ha de quei temps funzionau de pastur dellas olmas a Tumegl. Sur Johs. Müller compara gia gl'onn

1469 avon la dertgira de Tumeagl sco perdetga e vegn numnaus Hans Müller, spiritual de Tumeagl. 1486 eis el aunc leu, forse schizun tochen 1492 (mira II. part: Ils spirituals della pleiv de Tumeagl-Pasqual). Tier l'erecziun della baselgia ei Sur Müller vegnius sustenius vigurusamein dals possessurs dil dretg de collatura, ch'avdavan el vischin casti d'Ortenstein. Quei supponin nus sin fundament dil fatg, che l'arma (vopa) dils signurs d'Ortenstein paradescha silla part davon della pradella digl altar grond: da maun seniester la bandieretta alva dils baruns de Werdenberg-Sargans, da maun dretg ils treis leopards della famiglia Waldburg-Sonnenberg. Da quei temps fuva barun Jörg de Werdenberg-Sargans patrun d'Ortenstein. El ei maridaus per la secunda gada cun Barbara, la feglia digl Eberhard Truchsess de Waldburg-Sonnenberg. Barun Jörg ha denton stuii ceder Ortenstein a siu sir, reservond gl'usufruct (1463). Questa parentela ha ornau igl altar grond cun sia arma, gie ella ha forse dedicau igl altar. La cronica numna il barun Jörg in um de character cumin en confrunt a sia consorta cun il losch tgau dils de Sonnenberg, «ina excellenta dunna, alla quala tuttas caussas stuevan esser en uorden e tenor siu gust».

Quei altar gotic ei vegnius restauraus da rudien igl onn 1921 da signur Edwin Oetiker de Turitg tenor plans dils signurs architects Sulser a Cuera. El representa la corunisaziun de Maria ed ils quater misteris dil salid digl aunghel e porta l'inscripziun:

«Completum et perfectum est hoc opus in vigilia
pentecostes 1490
spes eisut lyban ?electus. ut cedri.
talis est filius meus
veni de libanon sponsa mea, veni coronaberis.»

Inscripziun dil zenn pign:

«Celum e terra transeunt
Verbum Domini manet in eternum
Franciscus Seremundus Burmiensis
Vallis Tellina me fecit 1563.»

Inscripziun dil zenn grond:

«Soli Deo et Gloria, St. Maria, ora pro nobis. 1563.»

Il zenn mesaun ei vegnius culaus danovamein igl onn 1873 dal culazenns F. Theus a Favugn; per sia lavur ha el survegniü il zenn vegl e frs. 350 en daner.

La baselgia de Nossadunna a Tumegl ei en proporziun al diember de parochians d'ozildi fetg gronda (28/12 m). Sch'ins sefigurescha denton, ch'ella ha a siu temps surviu de baselgia parochiala per igl entir territori della Dertgira d'Ortenstein (senza Roten), capescha ins, per tgei raschuns ella ha talas dimensiuns. En ina sentenza dils 3 de schaner 1549 dil cauvitg Ulric Tschupp concernent ina dispetta denter ils ugaus baselgia de s. Andreia ad Almen e s. Cristoforus a Roten stat ei scret: «L'undreivla pleiv de Tumegl cun las capluttas de s. Luregn, s. Maria Madleina e s. Vetger duei haver in spiritual adual sco quels de Sched e Veuldan han in ensemen.» Da Traun ha ei num, ch'ei contribueschi a Tumegl. Giuvaulta e Pasqual appartenevan secapescha alla pleiv de Tumegl, gie schizun Traun.

Egl archiv parochial della pleiv de Veuldan cun la baselgia s. Hipolytus e s. Gagl sesanflan ils suandonts documents:

1. Brev d'indulgenza per la baselgia de Veuldan 1401—1414.
2. Cudisch dils tscheins, 1466.
3. Scartira concernent la consecraziun della caplutta de Veuldan sco Filiala della baselgia parochiala de Tumegl en honor dil marter s. Hipolytus e compogns, della s. Crusch e de S. Gagl (Gallus) avat e confessor. Datum: 16 d'october 1502. — Questa caplutta ei vegnida eregida igl onn 1497 e sto esser daventada igl onn 1508 l'unfrenda d'in berschament, essend ch'ina scartira digl onn 1508 (14 de settember) cuntegn in appel en favur della baselgia intschendrada dils ss. Hipolytus e Gagl de Veuldan ella pleiv de Tumegl.

D'ina sentenza digl onn 1486 resulta, che Traun, Sched e Veuldan appartenevan da quei temps alla pleiv de Tumegl. Ils «subdits» de quels treis vischinadis vegnan obligai de furnir ina carga lenna per famiglia al spiritual Müller a Tumegl, sco ils vischins e subdits de Tumegl hagien gia fatg.

Ils 29 de matg 1528 ei la Dertgira de Farschno radunada a Scharons sut presidenza de Paul Maruck, che substituescha il mistral Jann Pauli. Il cauvitg Joannes Schnider de Sched e Püult dilkin (duei probabel haver num «dilkinu» = Hipolytus dil Kieni ne Kühne) de Veuldan cun lur defensur Christ Fallerera portan en num de lur vischnaunca plogn encunter Thomann Grass, spiritual a Tumegl ed encunter l'entira vischnaunca de Tumegl cun tut ses vischinadis. Il defensur fa valer: gia ditg appartegnien Sched e Veuldan alla pleiv de Tumegl. Pervia dil grond viadi, seig'ei bunamein nunpusseivel de vegnir ad uras tier il survetsch divin, specialmein en cass ded auas grondas ed auters eveniments. Duront ch'els assistien al cult divin a Tumegl, sappi a casa prerumper fiug ne schabegiar autras causas, ed ei seigi als cristifideivels buca pusseivel ded arrivar a temps a casa per dustar al donn. Era la glioud veglia sappi buca frequentar il cult divin tenor basegns ed obligaziun. Ils dus vischinadis han appellau alla Ligia della Casa de Diu per cussegl ed agid, essend ch'igl ei buca stau pusseivel de secunvegnir cun Tumegl. La Ligia ha enviau nus cun nossa tgisa alla Dertgira de Farschno. Considerond ils fatgs allegai, supplichein nus la Dertgira, de separar nos vischinadis dalla pleiv de Tumegl e quei era en risguard als beins pervenda e facultad, risguardond il diember de nos vischins. —

En num de Tumegl ein presents: Thomann Grass, spiritual a Tumegl, Hans Muchy (Muckly?) della Dertgira d'Ortenstein, mistral Hans Tschupp ed igl ugau baselgia Schanoya. Lur defensur Christen Lucy rispunda: ei seigi bunamein «malraschuneivel» ch'ils vischins de Sched e Veuldan plonschien schi zun per amur d'aschi gronda miseria e violenza, pertgei ei seigi nuota enconuscent, ch'ei hagian pitiu donn, schiglioc havessan franc gia ils perdavonts dumandau remedura. A nus eis ei enconuscent nuot auter, che quei ch'ils de Sched e de Veuldan han arisguard dretgs ecclesiastics ed auters viviu cun nus de buns vischins. Ei possedan leusura era bunas scartiras, ch'ei hagian apparteniu alla pleiv senza difficultads. Ils plonschi crein perquei, che negina dertgira duessi astgar separar las duas vischnauncas montagnardas dalla pleiv de Tumegl. Denton san ei fundar ina atgna cuminonza senza donn e recumpensa della

pleiv veglia. Alla finala seigi il numnau Sur Thomann Grass vegnius engaschaus unanimamein per veta duronta ed attestau ad el quei tras brev e sigil; e quei vegli ins tener.

Ils plonschiders replican: Ei hagian buca cooperau alla eleziun de Sur Thomann Grass. Las Treis ligias hagian stipulau artechels, tenor ils quals las duas filialas hagian il dretg de pretendere la separaziun e quei che seigi dretg e dueivel.

Havend examinau las scartiras e tedlau las perdetgas, ha la Dertgira de Farschno dau la suandonta sentenza:

Ils de Sched e de Veuldan vegnan sin fundament de lur damonda separai dalla veglia pleiv de Tumegl. La dieschma che vegneva dada tochen ussa al spiritual sauda en avegnir ad els. Tschels tscheins, ch'ei pagavan entochen ussa allas baselgias de Sched e de Veuldan duein da cheudenvi vegnir partgi ulivamein denter els e quels de Tumegl. (Veuldan tochen 1650: 18 quarts graun, Sched 6 quarts graun, tochen 1789 als de Tumegl.) Aschia san ils plonschiders e lur descendents eleger lur spiritual sco ei para e plai ad els, ed il medem quels de Tumegl. (Sigil della Dertgira de Farschno. Datum 29 de matg 1528.)

Encarschadetgna.

Cara Tumliasca, biala vallada,
tier tei vuless jeu turnar oramai;
il vitget en plascheivla contrada
mi'olma emblida mai e pli mai.

Vuless cultivar verdas campagnas,
fritgeivla pumera, ils èrs de graun;
ed en fatscha a bialas muntognas
cuntents vuless guder miu agen paun.

R. A. C.

(Versiun libra suenter la
poesia „Brama“ da J. Luzzi.)